
ŠTO JE EVROPSKO U EVROPSKIM KNJIŽEVNOSTIMA, I ŠTO JE SVJETSKO U SVJETSKOJ KNJIŽEVNOSTI?

DUBRAVKA UGREŠIĆ

EVROPSKA KNJIŽEVNOST KAO EUROSONG NATJECANJE

Koncept evropskih književnosti – kakvim najčešće barataju EZ-političari, kulturni manageri, izdavači, staromodne univerzitetske katedre, a najčešće i sami pisci – ne razlikuje se mnogo od Eurovizijskog natjecanja za pop pjesmu Evrope, ili kako se to već zove.

Eurosong je najvruća točka mentalnog ujedinjenja Evrope. Eurosong je grandiozna (grandiozna *European style*) prezentacija evropskog pop muzičkog kiča. Mnogo veći užitak od pop glazbe pruža ju, doduše, druge stvari, čiji se raspon kreće od garderobe (*Ove godine najbolje su bili obučeni Ciprani!*) do spektakularnosti izvedbe (*Irci su ove godine toliko zadimili pozornicu da su skoro izazvali požar!*). Užitak pruža i način glasanja (*Croatia, ten points! Belgium, two points!*); TV-razglednice iz različitih zemalja, te ona uzbudljiva uključivanja u studije Talina i Dublina; užitak nadalje izaziva “politika” i njezina transparentnost (*Žna se, Hrvati su dali najviše bodova Slovencima, a Slovenci Hrvatima*); participacija novih evropskih predstavnika (*Gle, ove smo godine dobili Bosance!*); i odsustvo nekih ne-predstavnika (*E, neće mi Srbi pjevat u Evropi, majku im!*). A što se same glazbe tiče, od Turaka se očekuje da donesu malo orijentalnog muzičkog kiča, od Šveđana da ponove uspjeh ABBA. Najveća evropska TV priredba ima i svoju edukativnu funkciju (gledatelj uči nazive novih država: *Letonija, Estonija, Litva*), političko-ideološku funkciju (*OK, primili smo Estonce, ali Turke nećemo, dosta im je već da tu s nama pjevaju!*); i usput, dakako, ostvaruje svoj značajan finansijski profit. Ponekad se događaju ekscesi, poput Dive (*Viva la Diva!*), izraelskog transvestita, ali ekscesi u okvirima main-streama samo su dobrodošli.

Evropski književni život sa svojim književnim predstavnicima iza čijih imena uvijek (uvijek!) stoji ime države najčešće se ne razlikuje mnogo

od goreopisane priredbe. Istina, manje je spektakularnosti. Međutim, TV-prijenosi godišnje dodjele Bookerove nagrade potvrđuju da i književnost postaje televizijski spektakl. Književni dobitnici iskaču na pozornicu (*Canada, ten points!*) i izgovaraju riječi zahvale u maniri pop pjevača. Obrazloženja žirija mnogo su elokventnija, što je i razumljivo, ipak je riječ, a ne nota, književnički zanat. Ako uzmemo u obzir komercijalni efekt Bookerove TV-predstave, a zatim i princip ekskluzivnosti (Booker se dodjeljuje knjigama s engleskog govornog područja), onda sve to zajedno ide u prilog naše početne poredbe, ma koliko se ona nekome činila nepravednom, malicioznom i netočnom.

PARTICIPACIJA GREGORA G. DRUBNIKA U CIJELOJ STVARI

Prije tridesetak godina u jednom od brojeva *The New York Timesa* objavljena je mistifikacija o Gregoru G. Drubniku, bugarskome piscu koje je te, 1971. godine, navodno dobio Nobelovu nagradu za književnost. Članak je bio prepun diskriminativnih kvalifikacija, poput *remarkably stupefying quality* Drubnikova djela, i trebao biti jako smiješan. Već sama ideja da bi neki Bugarin mogao dobiti Nobelovu nagradu za književnost razvlačila je usta u osmijeh.

258 Da sam na taj članak naletjela u vrijeme kada je bio objavljen, i ja bih razvukla usta u osmijeh. U to vrijeme studirala sam komparativnu književnost, i bila sam puna sebe. Čitala sam evropske i američke pisce, pisala studentske referate o Proustu i Joyceu. Čitala sam poznate i manje poznate ruske pisce, studirala sam književno-teorijske škole u trenutku kada je književna teorija bila na svom vrhuncu. Sve u svemu, bila sam uvjerenjena da sam u dosluhu s velikim književnim svijetom. Bilo je to i vrijeme snažnog izdavačkog booma u bivšoj Jugoslaviji, prevodilo se mnogo, i ja sam pratila svaku dostupnu književnu novinu. Kada sam se 1982. prvi puta našla u Americi, izbor prevedenih knjiga u knjižarama učinio mi se skromnim. To nikome nisam mogla priznati, prvo zato što mi to nitko ne bi vjerovao, a osim toga, samo koju godinu kasnije slika američkih knjižara – što se prijevoda tiče – uveliko će se promijeniti.

Početakom devedesetih situacija će se promijeniti i “kod kuće”: lokalne knjižare strašno će opustjeti, i meni će opet biti teško da bilo koga uvjerim da je samo koju godinu ranije bilo drukčije. Negdje u to vrijeme i moje knjige krenule su u svijet, a nešto kasnije i ja za njima. U svojoj uvjerenosti da suvereno komuniciram s velikim književnim svijetom, ma što to značilo, zaboravila sam na mogućnost da taj veliki svijet ne komunicira sa mnom.

Kada je 1991. moj roman bio objavljen u Engleskoj, jedan je kritičar završio svoju recenziju pitanjem: *Pa, ipak, da li je to ono što nam treba?* Tek kasnije shvati-

la sam što je kritičareva rečenica značila. Putujući, nisam ni zamijetila da se za mnom vuče etiketa *Made in Balkan*. A kada netko dolazi s Balkana, onda se od njega, ili nje, ne očekuje da performira književnu suverenost, nego da odgovara stereotipu koji MI imamo o NJIMA, o Balkanu, ili o mjestima odakle već svi ONI dolaze. Bila sam, dakle, posve zaboravila odakle dolazim i kamo stižem, ili, drugim riječima, previdjela sam utvrđene kodove komunikacije između kulturnog centra i periferije. Od mene se očekivalo da konfirmiram stereotipe o periferiji, a ne da iz njih iskačem. Što se moje književne suverenosti tiče, nju sam mogla objesiti mačku o rep.

Pokazalo se da Drubnikova hladnoratovska fantomska sjena nije za tih tridesetak godina iščezla. Broj etiketa koje su lijepili po meni i mojim knjigama samo se uvećavao: osim etikete *Made in Balkan*, pojavile su se i druge – raspad Jugoslavije, pad komunizma, rat, nacionalizam, nove države, novi identiteti... Moji tekstovi komunicirali su sa stranim čitaocem opterećeni golemom prtljagom. Sličila sam na putnika koji vuče po nekoliko kofera u svakoj ruci, i pri tom nastoji da zadrži eleganciju u držanju. Za razliku od mene, moji zapadnoevropski kolege, putovali su bez prtljage: pred čitaocima su se pojavljivali samo oni i njihovi tekstovi. U mome slučaju prtljaga je zatrpavala i mene i moje tekstove. Situacija se radikalno promijenila i “kod kuće”. I tamo su se pojavile etikete, i za razumijevanje književnog teksta odjednom je bilo ključno jesam li po nacionalnosti Hrvatica ili Srпкиnja, i što su mi bili mama i tata.

Prije desetak godina imala sam jugoslavenski pasoš, savitljivih mekih tamnocrvenih korica. Bila sam *jugoslavenski* pisac. Onda je došao rat, i Hrvati su mi – ne pitajući me – gurnuli u ruke plavi hrvatski pasoš. Hrvatske vlasti očekivale su od svojih građana promptnu transformaciju, kao da je sam pasoš čarobna pilula. Kako to u mom slučaju nije išlo lako, isključili su me iz svojih književnih i drugih redova. S hrvatskim pasošem napustila sam svoju novostečenu i svoju bivšu razvaljenu domovinu i – krenula u svijet. U svijetu su me s nekim navijačkim Eurosong-veseljem identificirali kao *hrvatsku* spisateljicu. Postala sam književna predstavica sredine koja me više nije htjela. Ni ja više nisam htjela sredinu koja me nije htjela, ne vjerujem u ljubav bez reciprociteta, ali etikete se nisam riješila do danas.

U ovom času posjedujem pasoš mekih savitljivih crvenih korica, holandski. Da li ću s novim pasošem postati *holandska* književnica? Moguće, iako sumnjam. Da li ću se holandskim pasošem ikada moći “reintegrirati” u hrvatske književne redove? Moguće, iako sumnjam. Koji je moj stvarni problem? Da li se stidim etikete *hrvatska* književnica, koja se i dalje vuče za mnom? Da li bih se možda osjećala bolje s etiketom *Gucci* ili *Armani*? Pa što ja onda hoću? I zašto sam, zaboga, toliko osjetljiva na puke etikete?

Zašto? Zato što se u recepcijskoj praksi pokazuje da identifikacijska prtljaga opterećuje književni tekst. Zato što se nadalje pokazuje da identifikacijska etiketa mijenja suštinu književnog teksta i njegovo značenje. Zato što je identifikacijska etiketa skraćena interpretacija teksta, i to redovito kriva. Zato što identifikacijska etiketa otvara prostor za učitavanje nečega čega u tekstu nema. I na kraju zato što je diskriminativna, diskriminativna po sam književni tekst. Pristati na identifikacije znači podržati ideju da je polje književnosti ništa drugo do moćno geopolitičko polje, što je možda bliže realnosti, ali nije moje da podržavam svaku “realnost” samo zato što je “realnost”.

Zašto je, za razliku od mene, velikoj većini mojih kolega važno da zadrže svoju identifikacijsku etiketu? Zato što je identificiranje književnika po nacionalnosti, po zemlji kojoj pripadaju, uglavljeno kod književne, ali i tržišne komunikacije. Zato što se na taj način mnogo lakše i mnogo brže putuje s periferije u centar. Zato što je mnogima identifikacijska etiketa ujedno i **jedini** način da komuniciraju ne samo lokalno, nego i globalno, da budu prihvaćeni i prepoznati kao **bosanski** književnik, kao **slovenski** književnik, kao **bugarski** književnik. Zato što je etiketa temeljna pretpostavka zastarjelih institucija nacionalnih književnosti, ali i modernog književnog tržišta. Zato što je identitet i trgovina identitetom provjeren

260 na tržišna formula koja je mnoge književnike s periferije, s pravim razlogom ili bez njega, izbacila na globalno književno tržište. Tržište, naime, uvijek treba i jednog Bugarina, i jednog Srbina, i jednog Hrvata, i jednog Albanca. Jednog. Višak, naime, zbunjuje.

EVROPA DO INDIJE

Kulturna birokracija Evropske zajednice, brojni kulturni manageri i “advokati” (da, *managers, officers, advocats*) – svi se oni trude da se postave prema stvarima. Kulturu EZ brine s jedne strane globalizacija, ili američka kulturna imperijalizacija. I dok sami Amerikanci upotrebljavaju termin *imperijalizacija* bez puno cifranja, Evropljani krzmaju, boje se da ih ne optuže za anti-amerikanizam, kao Francuze, na primjer – koji svako malo živnu oko zaštite svojih kulturnih proizvoda, ali jednako tako i oko onoga što im je oduzeto: oko izgubljenog kulturnog primata. Pokazuje se da anti-amerikanizam nije ni kulturno, ni politički, ni strateški, niti financijski profitabilan: na američkoj kulturnoj industriji, uostalom, ne zarađuju dobro samo američki prodavači nego i evropski prekupci.

Evropski “kulturni identitet” – ma što to značilo – “ugrožen” je: sveprisutnom američkom kulturnom industrijom; Istočnoevropljanima, koji čekaju ulazak i nose u ruci svoje kulturne zavežljaje; i – što je ujedno i najbolnija točka tre-

nutne evropske kulturne podsvijesti – emigrantima neevropskog kulturnog kruga, čiji broj svake sekunde opasno raste. Kamo, dakle, spadaju svi ti silni Marokanci, Alžirci, svi ti Kinezi, Arapi, tko bi ih sve pobrojao? Kako njih razvrstati? Prema pasosu? Prema jeziku kojim se služe? Prema kulturnom krugu kojem pripadaju?

Ponosna na svoju ideologiju i praksu multikulturalnosti kulturna birokracija EZ zasada perpetuira isprobani recept – *Me Tarzan, you Jane* – dakle, recept priznavanja različitih kulturnih identiteta, poticanja regionalnih i drugih različitosti, i, dakako, integracije, iako nitko ne zna što bi to, zapravo, trebalo značiti. Svakom, dakle, svoja bogomolja, svakom svoja burka. I sve dok Marokanac izlaže na svojoj tezgi nešto *marokansko*, whatever that means, a mi nešto svoje, *evropsko*, whatever that means, stvari su u redu. Tako se, uglavnom, razmjenjuju kulturni proizvodi, tako radi tržište, po tako uglavljenom mehanizmu odvija se i dinamika književnog života.

I sve bi bilo u redu da ne postoje non-mainstream pojedinci, disfunkcije u sistemu, ti koji razaraju stereotype o kulturi, o tome što ona jest, i kakva bi trebala biti. Takvi pojedinci nadrastaju kulturne promotere, managere i kulturnu birokraciju EZ koja se muči nad pitanjima evropskog kulturnog identiteta. Takvi pojedinci nadrastaju svoje kritičare i interpretatore, univerzitetske profesore i svoje čitaoce. Drugim riječima: nitko ne zna što da s njima radi.

261

I zaista, što da Holanđani rade s Mosesom Isegawom, afričkim piscem, koji živi u Holandiji, i piše na engleskom jeziku? Što da rade sa mnom: živim u Amsterdamu, ali ne pišem na holandskom jeziku? Što da sa mnom rade Hrvati: pišem, doduše, na hrvatskom, ali imam “lošu reputaciju”? Što da sa mnom rade Srbi i Bosanci: i oni me mogu čitati na originalu, jezik na kojem pišem je BSC (BCS – Bosnian-Croatian-Serbian), nije li? Što da Holanđani rade s marokanskim piscem, koji se – umjesto da piše svima razumljive tekstove o kulturnim razlikama između Marokanaca i Holanđana – poduhvatio toga da rekreira holandski jezik osamnaestog stoljeća? Što da Francuzi rade s Arapinom koji se poduhvatio toga da napiše novu *Potragu za izgubljenim vremenom*, ili Nijemci s Turčinom koji piše nove *Patnje mladog Werthera*?

Među disfunkcijama u postojećem književnom sistemu imam svoj omiljeni primjer, svoga junaka. Joydeep Roy Bhattacharaya rođen je u Calcutti. Otišao je iz Calcutte kada mu je bilo dvadeset godina. U Americi je diplomirao filozofiju, živi u New Yorku. Joydeep je napisao roman. Tema njegova romana je Mađarska i krug mađarskih intelektualca u šezdesetim godinama. Mađari su promptno preveli knjigu. Jedan mađarski intelektualac potužio mi se da se roman bavi Mađarskom, ali na *indijski* način. “Bilo bi mu bolje da piše o Indiji”, komentirao je.

Joydeep je ljepolik i veoma fotogeničan muškarac. Engleski izdavač objavio je njegov roman u potajnoj nadi da će se Joydeep predomisлити i napisati nešto o Indiji. Nešto kao *Bog malih stvari*, samo iz muške perspektive. Moja mama, kojoj sam pokazala Joydeepovu knjigu s fotografijom na poleđini, instinktivno je stala na stranu engleskog izdavača. “Što ne piše o Indiji”, uzdahnula je, “ljepši je od Sandokana.”

Razgovarajući s Joydeepom ostala sam zapanjena njegovim znanjem i strašću za bivšom Istočnom Evropom. “Roman koji sada pišem smješten je u Dresden pedesetih godina, a onda me čeka roman o bici za Staljingrad, pisan iz ženske perspektive”, rekao mi je.

Joydeep je moj junak među kolegama piscima. U svijetu u kojem je “identity kit” nešto poput četkice za zube – dakle, stvar bez koje se ne može – Joydeep je izabrao najteži put. Svoj “identity kit”, od kojeg je mogao napraviti profit, bacio je u smeće, u ime prava na slobodan književni izbor, u ime slobode književnosti. Joydeep je svjestan konzekvenci svoga simboličnog samoubojstva. “Kod kuće”, u Indiji, pretpostavljam, ne vole ga suviše. Sredine o kojima piše negoduju, jer su uvjerenе da samo one imaju “copy right” na temu. Engleski izdavač tolerira Joydeepov istočnoevropski “virus”, jer se nada ozdravljenju i trenutku kada će se Joydeep tematski vratiti “tamo gdje i spada”, u Indiju.

262

A na pitanje što bi to bilo “evropsko” u evropskim književnostima odgovaram: to je Mr. Bhattacharaya, Indijac rođen u Calcutti, koji živi u New Yorku.

KOMPARATIVNE KNJIŽEVNE VIZE

Čitam u hrvatskim novinama da su tamošnji izdavači upravo izdali novo, dopunjeno izdanje leksikona svjetskih pisaca. U polje svjetske književnosti urednici su odlučili uvrstiti i “domaće” pisce, hrvatske, prije svega, i to njih pedesetak, a onda i daleko manji broj srpskih i bosanskih književnika (jer srpska i bosanska su “strane” književnosti, pa i one zaslužuju svoje predstavnike u leksikonu svjetskih pisaca). Iz novinskog članka saznala sam da ja lično nisam dobila vizu za svjetsku književnost. Međutim, prevedenost na strane jezike, kao i recepcija u stranim književnim sredinama (što sve imam u svom CV-u) nisu bili relevantan kriterij. Relevantni kriteriji bili su “reprezentativnost književnog djela” (toga zbilja nema u mom CV-u) i brožčani limit, činjenica, dakle, da se “negdje ipak mora stati”, izjavio je urednik za hrvatsku književnost i profesor hrvatske književnosti na zagrebačkom fakultetu. Što se “domaćih” pisaca tiče, strogi izdavaoci književnih viza za ulazak u svjetsku književnost nisu dopustili piscima samodeklariranje (što je u redu, jer većina bi se mogla drznuti i odmah se samoproglasiti američkim piscima), nego su ih s laboratorijskom točnošću dijelili prema krvnim grupama. Tako gospodinu Ivi Andriću

nisu dopustili da ostane “jugoslavenski pisac”, ali su pokazali širokogrudnost i podijelili ga po krvi (na hrvatskog), po mjestu boravka (na srpskog) i po tematici (na bosanskog) pisca. “Nacionalne književnosti nisu sindikalne organizacije da se pisci u njih učlanjuju i isčlanjuju”, izjavio je strogo inspektor koji je pedesetorici, što mrtvih, a što živih pisaca, izdao vize za ulazak u svjetsku književnost. Druga urednica bila je jasnija u određenju vlastita posla izjavivši da se osjeća kao da je obavila “krotiteljski posao”.

I tako, Aralica i Ćosić dobili su papire za ulazak u svjetsku književnost. Meni, autorici ovog teksta, ne preostaje drugo nego da u svjetsku književnost pokušam emigrirati ilegalno, bez papira. Svjetska književnost ionako je puna ilegalaca, poput Milana Kundere, i mnogih drugih. Utješno je i to da njihov broj svakim danom sve više raste. A ako tamo negdje sretnem bivše zemljake, Aralicu ili Ćosića, obradovat ću se, dakako, i obavijestiti vas o tom susretu razglednicom.

Oktobar, 2003.